

ПРО ЧАСОВИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНИХ СТРУКТУР

Реферат. За умов кардинальних соціокультурних трансформацій та подальшого ускладнення соціального життя проблематизуються класичні категорії соціального аналізу, внаслідок чого виникає потреба в їх перегляді та удосконаленні. Дана стаття присвячена дослідженню такого фундаментального поняття соціальних дисциплін, як "соціальна структура". На думку автора, актуальний розвиток соціальної теорії спонукає до уточнення змісту цього поняття шляхом врахування темпоральних та процесуальних характеристик.

Ключові слова: соціальна структура, соціальні відносини, соціальна позиція, складність, темпоральність.

Постановка проблеми. Соціальна структура є одним з тих понять, що часто використовуються в суспільствознавчій літературі, проте порівняно рідко обговорюються в соціальній теорії. Загальне поширення цього поняття призвело до того, що з часом його значення почало «розмиватися». Сьогодні в науковому і публічному дискурсах під соціальними структурами розуміють вельми широке коло явищ. З іншого боку, поточні соціальні трансформації зазвичай пов'язують з кардинальними перетвореннями соціального порядку, що безпосереднім чином заторкує питання змін в самій соціальній структурі. Все це спонукає до перегляду і удосконалення наявного теоретичного інструментарію та виробленню нових підходів дослідження соціальних структур.

Аналіз досліджень з проблеми. Автори британського «Соціологічного словника» Н. Аберкромбі, С. Хіла і Б. Тернера виокремлюють два підходи щодо визначення цього терміну. Згідно з першим, соціальна структура являє собою спостережувані в соціальній практиці зразки. Такої позиції дотримуються представники функціоналізму. Інший підхід, навпаки, виходить із засад соціального реалізму, виявляє структуру в самій соціальній будівлі, що не може спостерігатися безпосередньо. Здебільшого соціальну структуру пов'язують з тривалими, впорядкованими і типовими відносинами між елементами, хоча не існує загальної згоди щодо того, що вважати останніми [1, с. 438].

У широкому суспільствознавчому вжитку під соціальною структурою розуміють конфігурацію відносин між різними соціальними позиціями. Наявні соціальні структури формують рамки взаємодії між людьми, чинять істотний вплив на перебіг соціальних процесів. З одного боку, вони обмежують взаємодію, створюючи певні перешкоди і визначають репертуар можливих дій, з іншого — спрямовують дію у певному напрямку, стимулюють певні взаємодії й підкріплюють усталені комунікації. Структури взаємодії закривають канали комунікацій між деякими позиціями, проте відкривають і навіть спонукають до використання інших каналів, забезпечують зв'язки. Схожим чином впливають на розвиток соціальних процесів ідейні й нормативні структури та структура інтересів: остання обмежує засоби і кошти, необхідні для певних дій, проте може сприяти іншим; нормативні структури забороняють одні дії, спонукаючи до інших; ідейні структури спричиняють надання переваги одним переконанням на противагу іншим [2, с. 151].

Важливим для застосування поняття «соціальна структура» є те, що завдяки йому намагаються пояснювати ті чи інші соціальні явища і процеси. В цьому разі виникають певні теоретичні проблеми, оскільки сама соціальна структура не є спостережуваною. Навпаки, вона є теоретичним конструктом, певною рамкою, покликаною впорядковувати спостережувані соціальні явища, встановлюючи зв'язки між ними. Типовим зауваженням на адресу соціальної структури стало те, що вона нібито заперечує людську свободу та ініціативу, наполягаючи на повній структурній детермінованості соціальної поведінки. Внаслідок цього дилема структура/дія виявляється неперекрутною для соціальної теорії протягом всього її розвитку. З метою розв'язання цієї теоретичної проблеми пропонувалися низки соціальних теорій, що, втім, згодом знову ж таки визнавалися неспроможними вирішити це завдання. Сьогодні ми також

спостерігаємо новий виток дискусій щодо питання про (ін)детермінованість соціальної поведінки і роль соціальної структури в цьому процесі [3, с. 28-46].

Мета. З огляду на поточні дискусії щодо соціальної поведінки та ролі соціальних структур в детермінації останньої, перед сучасними дослідниками постає складне теоретичне завдання — (пере)визначення ключових характеристик поняття «соціальна структура» та уточнення його змісту. При цьому принципово важливим є врахувати ті зрушення в соціальній теорії останніх десятиліть, що сприяли перегляду та удосконаленню методологічного інструментарію соціальних дисциплін за умов подальшого ускладнення соціального порядку.

Виклад основного матеріалу. Однією із спроб розв'язати проблему структура/дія стали трансформаційна модель соціальної дії Роя Бхаскара та похідна від неї теорія морфогенези Маргарет Арчер, розроблені в рамках реалістської соціальної теорії [4; 5]. Бхаскарівська трансформаційна модель ґрунтована на реляціоністській концепції предмету соціальних наук, згідно з якою суспільство складається не з індивідів, а виражає суму тих зв'язків і відносин, в яких індивіди і групи знаходяться відносно один одного. Дана концепція відкидає не лише методологічний індивідуалізм, а й колективізм з його наголосом на ролі групи, представлений зокрема теорією Е. Дюркгейма. В цій перспективі суспільство і соціальна практика двоїсті: соціальні структури як усталені й впорядковані відносини являють собою умову практики і водночас її результат, а практика, в свою чергу, є творенням і відтворенням самих цих умов. Враховуючи це, можна казати лише про умовну автономію соціальних структур, адже їх не існувало би, якщо б індивіди своєю практикою їх не відтворювали. З іншого боку, сама можливість соціальної практики ґрунтована на тому, що індивіди посідають певні соціальні позиції відносно інших соціальних позицій. Інакше кажучи індивіди через свою позиційність залучаються до взаємодії з іншими людьми, а соціальна структура в такий спосіб визначає і уможливорює соціальну активність, спрямовуючи її в певне рiчище. Порівняно новим в теорії Бхаскара є те, що він наголошує на трансформаційній природі соціальної практики, тобто стверджує що соціальний суб'єкт не лише відтворює, а й перетворює соціальну структуру, привносячи в неї щось нове.

Втім, слід відзначити, що теза про взаємозв'язок і взаємовплив соціальних структури і дії є доволі поширеною в соціальній теорії. Але як часто трапляється, в самій інтерпретації цієї тези теоретики роблять різні наголоси. Однією з найвідоміших теорій, покликаних подолати дуалізм структури і дії стала теорія структурації Ентоні Гідденса, в якій у майже бхаскарівський спосіб стверджувалося, що структура є посередником і продуктом поведінки, яку вона безперервно зорганізовує, а структуральні властивості соціальних систем не існують поза дією [6, с. 498]. Дійсно, схожість з твердженнями Бхаскара дуже значна, але, як зауважує Маргарет Арчер, на відміну від теорії Гідденса, в якій соціальні системи існують завдяки безперервному їх структуруванню протягом часу, трансформаційна модель соціальної дії наголошує на **передіснуванні** й автономії соціальних форм, що власне і робить можливим їх дослідження. Тут визначальну роль відіграє темпоральність соціальних процесів, адже структура передує дії: «в будь-якому соціологічному дослідженні є початкова фаза, де постулюють, що деякі властивості соціальної структури і культури є стратегічно важливими та тривають у часі, що вона задають ті межі, всередині яких можуть мати місце конкретні соціальні ситуації <...> **Передіснування** і автономність означають *переривання* в процесі структурування/ реструктурування, що можна зрозуміти тільки шляхом аналітичного розрізнення між «до» (фаза 1), «під час» (фаза 2) і «після» (фаза 3), що зовсім не повинно заперечувати неперервність людської діяльності, необхідної для тривалого існування всього соціального» [5, с.163-164]. Інакше кажучи, сама процесуальність соціального життя та наявність в ньому змін спонукає до виокремлення різних фаз і визнання впливу на соціальних суб'єктів різних структурних примусів. Разом з тим уявлення людей про соціальний світ і своє місце в ньому не обов'язково мають збігатися, адже самий незбіг цих уявлень часто-густо стає важливим чинником структурування соціальних відносин і розподілу соціальних позицій.

Проте визнання взаємовпливу соціальних дії та структури передбачає при дослідженні соціальних процесів брати до уваги дві протилежні перспективи: перспективи самого соціального суб'єкта, який свідомо чи несвідомо впливає на соціальні структури, та перспективи самих соціальних структур, що визначають і обмежують, задають рамки соціальної дії. Точкою дотику людської діяльності й соціальної структури є соціальна позиція, яку, втім, слід зрозуміти не лише з рольовими нормативними очікуваннями, а й як певну

ситуацію або становище, в якому опинився суб'єкт, безвідносно до його нормативних рольових настанов [5, с.183].

Привертання уваги Маргарет Арчер до темпоральності соціальних процесів, безумовно, є важливим кроком в напрямку вдосконалення теоретичного інструментарію їх дослідження. Більше того, воно уможливує самий аналіз соціальної структури і виявлення причинно-наслідкових зв'язків між різними соціальними процесами. Комбінування аналітичного розрізнення і темпоральності закладає ґрунт для вивчення морфогенезу, спричиненої історично зумовленою взаємодією структури і дії. Проте сама концептуалізація соціального часу в морфогенетичній теорії Арчер залишається дещо спрощеною. На думку Джона Уррі проблематичним є те, що, по-перше, «час аналізується у відриві від простору, що суперечить як загальній логіці руху науки ХХ ст., так і аргументації, розвиненій в соціальних науках. Це ньютонівська концепція часу. Не заторкуються розгорнуті в сфері соціології часу дебати, які продемонстрували, що соціальне життя складають різні «часи». Арчер вважає час лінійним, тобто приймає його за четвертий вимір, просте «до і після» [7, с.31]. Лінійне розуміння соціального часу унеможливує врахування множини часових параметрів, властивих різним соціальним позиціям, взаємодіям і процесам, адже в залежності від того, яким чином суб'єкт визначає свій часовий горизонт, співвідносячи його з власними можливостями, намірами та зобов'язаннями, відбувається конституювання певного його саморозуміння, ототожнення себе з іншими і відокремлення себе від інших суб'єктами, досягнення згоди чи, навпаки, розузгодження, налагодження співробітництва чи розгортання конфлікту. В цій перспективі кожна соціальна позиція, як своєрідне «перехрестя» соціальних відносин (статевих, вікових, сімейних, статусних, етнічних, громадянсько-політичних, професійних, регіональних, корпоративних тощо) має бути розглянутою з точки зору часових перспектив і ретроспектив, що визначають специфічних часовий горизонт суб'єкта. Особливо гостро ця проблема постає при дослідженні актуальних соціальних процесів з їх високим ступенем індивідуалізації, що спонукає соціальних дослідників до подальшого перегляду підходів щодо вивчення соціальної структури.

Сучасні дослідження соціальної структури зосереджують увагу на кардинальних соціокультурних і політичних зрушеннях, викликаних актуальними соціальними процесами та, в свою чергу, підсилюючими ці процеси через неперебутню взаємозалежність. Впродовж останніх десятиліть соціоструктурний аналіз розвинених, передусім європейських країн розгортався навколо підтвердження чи заперечення тези про індивідуалізацію стилів життя, життєвих шляхів і обставин. Концепція індивідуалізації була викладена Ульріхом Беком в книзі «Суспільство ризику» (1986) [8] і складалася з трьох вимірів: 1) «визволення» із звичайного соціального контексту, викликане соціальною мобільністю (вертикальною і горизонтальною); 2) поглиблення детрадиціоналізації соціального життя, пов'язане з посиленням впливу наукового світогляду; 3) реінтеграція індивідів у нові соціальні контексти.

Безперечно сама по собі індивідуалізація не є новим явищем і Ульріх Бек не є першим соціальним дослідником, який привернув увагу до нього. Очевидно, що визволення індивідів з під влади попереднього соціального оточення та традиційних культурних форм є достатньо тривалим процесом, відзначеним як визначальна характеристика модерну і досліджуваним ще класиками соціологічної думки (К. Маркс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Ф. Тьоніс, П. Сорокін та ін.). Внесок Ульріха Бека полягає у тому, що він радше знову привернув увагу до цього процесу і дещо змінив акценти, зосередившись саме на індивіді. До того ж сьогодні розвинені країни перебувають в іншій фазі процесу індивідуалізації, що дозволяє проаналізувати відмінності від, так би мовити, класичної фази, вивченої класиками. Що в цьому разі є новим, так це неспроможність колишнього теоретичного інструментарію, пов'язаного з класовим аналізом як марксистського, так і веберівського гатунків, належним чином врахувати всю складність поточної соціокультурної ситуації, адже зазначена індивідуалізація окрім усього іншого супроводжувалася дестандартизацією біографій і виникненням нових форм соціальної нерівності, що не можуть бути описаними і поясненими за старою класовою схемою. Згідно з Петером Бергером, дестандартизацію біографій «можна спостерігати не тільки в процесі створення сім'ї, а й також і в ході трудової діяльності чи при виході на пенсію, що може інтерпретуватися як ознаки переходу від індустріального суспільства з порівняно жорстко інституціалізованими біографічними моделями до більш гнучкому *«постіндустріальному» чи «індивідуалізованому» біографічному режиму.* Метафорично цей процес можна описати як

перехід біографій від «залізничної моделі» до «автомобільної моделі». В залізничній моделі існують задані зупинки для посадки, пересадки, виходу, окрім цього, задані шляхи слідування і швидкість пересування, діє фіксований розклад, і виходити під час руху із зрозумілих причин заборонено. Автомобільна модель, навпаки, надає більшу гнучкість відносно вибору часу відправлення, шляху слідування, швидкості пересування, дозволяє робити перерви і рухатися в об'їзд, обираючи більш привабливі ландшафти. Натомість в поїзді можна іноді спокійно відкинутися назад і покластися на те, що інші проклали небезпечний шлях і з всією відповідальністю ставляться до керування поїздом, тоді як керування автомобілем вимагає повної уваги водія» [9, с. 20]. Таким чином, індивідуалізація створює більш привабливі для самореалізації умови, проте разом з цим виникають нові ризики, пов'язані із самостійним вибором та відмовою від стандартних моделей соціальної поведінки. З іншого боку, вона призводить до втрати колись згуртованими соціальними групами і класами спільних ідентичності й світогляду та до зростання незбігу між «об'єктивними» характеристиками соціальної позиції, зафіксованими в класичній суспільствознавчій літературі й дослідженнях, та самовідчуттям суб'єкта, який цю позицію посідає. Все це привносить нові складності в соціальні процеси і проблематизує наявні способи розуміння та інтерпретації соціального життя.

Нова соціокультурна складність пов'язана не стільки із подальшим ускладненням соціальних відносин, скільки з проблемами когнітивного гатунку, тобто із сприйняттям і розумінням останніх. Звичайно соціальне життя також є надзвичайно складним, але, враховуючи те, що сьогодні дедалі більшого значення набувають процеси, які під впливом індивідуалізації вимагають активного залучення соціокультурних суб'єктів до соціальних взаємодій (економічних, політичних, культурних тощо), вага когнітивних чинників соціальних комунікацій помітно зростає. Тому термін «складність», як зауважує Даніло Дзоло, «відсилає до когнітивних ситуацій, в яких опинилися суб'єкти — як індивіди, так і соціальні групи. Відносини, які будують суб'єкти та які суб'єкти на зовнішнє середовище для самоорієнтації, тобто впорядкування, прогнозування, планування чи маніпулювання, будуть в залежності від обставин більш або менш складними» [10, с. 29]. Він формулює чотири умови складності: По-перше, зростання кількості змінних, що їх доводиться враховувати суб'єктам з метою адаптації й організації, свідчить про ускладнення самого навколишнього середовища. Прикладом цього може бути ускладнення соціально-політичного вибору, викликане появою опитувань громадської думки, які впливають на поведінку виборців. По-друге, ускладнення самого середовища посилює взаємозв'язок змінних, адже коливання значення останніх неминуче позначається на інших. В цьому разі для прийняття адекватного рішення необхідно набагато більше когнітивних зусиль та компетенції, позаяк істотно зростає невизначеність та нелінійність процесів. По-третє, нестабільність або турбулентність середовища свідчить про тенденцію змінюватися за непередбачуваними траєкторіями, які призводять до катастрофічних змін та/або переходів до якісно інших станів порядку чи безладу. По-четверте, суб'єкти, які усвідомлюють високий ступінь складності середовища, в якому їм доводиться жити і діяти, досягають рівня когнітивної циркулярності — вони усвідомлюють, що не можуть визначити своє середовище в об'єктивних категоріях, нейтралізувати викривленням, привнесені їх власною пізнавальною діяльністю та не можуть пояснити і визначити самих себе без врахування складності й турбулентності середовища. «Таким чином, — підсумовує Дзоло, — суб'єкти опиняються в ситуації епістемологічної складності. Звідси витікає потреба у рефлексивній епістемології, ґрунтованій на визнанні когнітивного взаємозв'язку суб'єкта і середовища за умов підвищеної складності» [10, с. 30-32].

Саме зростання соціокультурної складності зі всьома супутніми пізнавальними проблемами також не є чимось новим ані для суспільного життя, ані для соціальної теорії. Радше сьогодні ми можемо казати про досягнення певного критичного ступеню, коли даються ознаки відмінності між здатностями різних соціальних суб'єктів враховувати в своїй поведінці множину соціокультурних і природних аспектів навколишнього світу. Звідси зростання непорозуміння і витрат на погодження і координацію спільних зусиль. Додатковим чинником є те, що в розвинених суспільствах, в яких рівень поділу праці й функціональної диференціації є високим, соціальна складність дістає вираження як розмаїття і семантична дискретність мов, значень і цінностей, властивих різним підсистемам. Поглиблення спеціалізації та розвиток власних автономних кодів підсистеми унеможлиблює безперешкодний переклад на мову іншої

підсистеми. При цьому в межах більш широкого соціального порядку відбувається координація різних підсистем між собою, що дедалі більше посилює взаємозв'язок. Виникає ситуація, коли на рівні окремого суб'єкта дії стає неможливим сформулювати несуперечливе і зв'язне уявлення про те що відбувається, проте самі умови дії вимагають, так би мовити, повноти розуміння. Суб'єкту доводиться задовольнятися певними частковими або «приблизними» уявленнями, які закладають хоча б якість підґрунтя для осмисленої дії. Водночас зазначена когнітивна циркулярність, навіть якщо вона усвідомлюється суб'єктом, не дозволяє позбутися своєї партикулярної (соціальної чи історичної) перспективи і приналежності до певного соціального середовища, яке так чи так впливає на їх самосприйняття, забезпечує необхідним когнітивним «устаткуванням», набутим під час соціалізації.

Зазначена ускладнення, навіть плюралізація соціального порядку спонукала до нових спроб перегляду теоретичного інструментарію соціальних дисциплін. Сьогодні від соціогуманітарного знання очікується, що воно буде спроможним адекватно вирішити питання, пов'язані з розумінням поточних соціальних трансформацій, оскільки виникають цілком виправдані сумніви у можливості узвичаєних дослідницьких підходів несуперечливим чином пояснити чи принаймні концептуалізувати спостережувані сіціокультурні зміни. Не випадково, що іноді дослідники загалом дуже скептично ставляться до класичної методології соціального дослідження, ставлячи під сумнів саму доцільність подальшого використання поняття «суспільство». Проте попри всі сумніви дослідників це поняття залишається категорією повсякденного знання, тобто практичною категорією. Тому виявляється малоімовірною відмова від його використання у широкому соціальному загалі, натомість виникає потреба у врахуванні всіх тих численних наслідків від застосування цього поняття в соціальній практиці, адже поширеність і загальновизнанність «суспільства» є потужним мобілізаційним інструментом, здатним спричинити помітні соціальні зрушення.

З іншого боку, зосередження сучасних соціальних дослідників на процесах мобільності, «плинності», мережах і потоках і навіть заперечення необхідності дослідження соціальних структур і стратифікацій свідчить радше про істотні зсуви фокусу дослідницької уваги. Як зазначає Сергій Макеєв, «соціологія нового століття, зсуваючи, безумовно, фокус уваги до інших подій, ситуацій і процесів, не відмовляється від ієрархій і статусів, а дещо дистанціюється від них» [11, с. 17].

Висновки. Актуальна проблематизація соціальних структур, статусів, соціальних груп та багатьох інших концептів класичної соціальної теорії не є випадковою. Вона викликана нездатністю класичних теорій врахувати всі ті зрушення, що останнім часом потрапили в поле зору соціального аналізу. Але їхня нездатність спонукає до їх удосконалення, а не до відкидання. Якщо сьогодні на порядку денному є привертання уваги до процесуальних і темпоральних характеристик соціального буття, то це означає необхідність привнесення цих параметрів у самі класичні концепти. Інакше кажучи, необхідно досліджувати не просто соціальні структури, групи, ідентичності, а процеси — соціального структурування, угруповання, ідентифікації, в яких спостерігаються також і певні фази стабілізації, уповільнення змін, що змінюються фазами пришвидшення і плинності. Можливість поглянути на класичні категорії як на концепти, що схоплюють соціальні реалії в одній з фаз (переважно фазі стабілізації) їх існування, уможлиблює не лише збереження успадкованого теоретичного інструментарію, а й врахування різних модусів існування соціального. Зрештою, актуальні соціальні зміни та властиві ним «плинність» і складність є характерною ознакою сучасності, і було б дещо необережним робити узагальнення на основі лише поточного моменту.

Список використаної літератури

1. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б.С. Социологический словарь / Пер. с англ. — М.: Экономика, 2004. — 620 с.
2. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества/ Пер с польск. — М.: Логос, 2005. — 664 с.
3. Фадеев В.Б. Між структурою і дією: витоки теорії соціальної практики// Соціальні практики в глобальному вимірі. — К.: Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, 2009. — С.28-46
4. Бхаскар Р. Общества/ Пер. с англ.// Социо-логос. Вып. 1. — М.: Прогресс, 1991. — С.219-240.

5. Арчер М. Реализм и морфогенез/ Пер. с англ.// Теория общества. — М.: Канон-Пресс-Ц, 1999. — С.157-195
6. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации/ Пер с англ. — М.: Академический проект, 2003. — 528 с.
7. Урри Д. Социология за пределами обществ: виды мобильности для XXI столетия/ Пер. с англ. — М.: ВШЭ, 2012. — 336 с.
8. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. / Пер. с нем. — М.: Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с.
9. Бергер П.А. Индивидуализация и изменение значения социальных неравенств/ Пер. с нем.// Социальное неравенство. Изменения в социальной структуре: европейская перспектива. — СПб.: Алетейя, 2008. — С. 12-24
10. Дзолу Д. Демократия и сложность: реалистический подход/ Пер. с англ. — М.: ВШЭ, 2010. — 320 с.
11. Макеев С. Неравенство в социологической перспективе// Новые социальные неравенства. — К.: Институт социологии НАН Украины, 2006. — С.14-42.

Аннотация

Фадеев В.Б. О временном измерении социальных структур.

В условиях кардинальных социокультурных трансформаций и дальнейшего усложнения социальной жизни проблематизируются классические категории социального анализа, вследствие чего возникает необходимость в их пересмотре и усовершенствовании. Данная статья посвящена исследованию такого фундаментального понятия социальных дисциплин, как «социальная структура». По мнению автора, актуальное развитие социальной теории делает необходимым уточнение содержания этого понятия, учитывая темпоральные и процессуальные характеристики.

Ключевые слова: социальная структура, социальные отношения, социальная позиция, темпоральность, сложность.

Summary

Fadieiev V. On the Temporal Dimension of Social Structures.

The social structure is one of the concepts that are often used in social studies, but relatively rarely discussed in social theory. The other hand, the current social transformation is usually associated with radical transformation of the social order that directly touches upon the issue of changes in the social structure itself. Social structure is usually understood as the configuration of relations between different social positions.

A typical remarks about the social structure is that it seems to deny human freedom and initiative by insisting on absolute determinism of the structural social behavior. Today we are witnessing a new round of discussions on the issue of (in)determination of social behavior and the role of the social structure in the process. The article deals with theory R.Bhaskar and M. Archer, who insist on the autonomy of social structures and the need to incorporate temporal characteristics of social processes. Processuality of social life and the presence of a change urge single out different phases and recognize the impact of various structural coercion on social actors. In this case, each social position as a sort of "crossroads" of social relationships (sex, age, family status, ethnic, civic, political, professional, regional, corporate, etc) should be considered from the perspective of temporal perspectives and retrospective.

Contemporary social life is also very complex. Because processes that require active involvement of individuals in social interactions (economic, political, cultural, etc.) are becoming more important, the role of cognitive factors increases significantly. This induces to incorporation of individual perspectives in the study of social structures.

Keywords: social structure, social relations, social position, temporality, complexity.